

Tidsskrift for

NORSK
PSYKOLOG
FORENING

JOURNAL OF THE NORWEGIAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION • AUGUST 2010 • VOL 47

TEMANUMMER: MEKLING

NR. 8

Odd Arne Tjersland
Wenke Gulbrandsen

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

Mekling ved samlivsbrudd: oversikt over modeller og ideologi

Det sentrale spørsmålet i utviklingen av meklingsfeltet har vært hvordan hjelpere kan bidra til at foreldre som skiller lag kan finne frem til gjensidig akseptable løsninger. Det har vært tydelige forskjeller i metodiske tilnærminger, men ulike retninger har nærmet seg hverandre. Tiden er kommet for integrasjon av ideer.

Ideene om et hjelpetilbud til separerende foreldre begynte å ta form på 1970-tallet. «Mediation» og «conciliation» ble de internasjonale betegnelse for arbeidsfeltet. Fra før hadde man en omfattende litteratur om «reconciliation» (gjenforening). Nå dreide oppmerksomheten seg over til å hjelpe foreldre med adskillelsen og fremtiden som skilt familie. Det er et klart sammenfall i tid mellom denne faglige interesse-reiningen og en raskt økende skilsmisrate i Vest-Europa og USA, der disse nye arbeidsmodellene ble utviklet.

Det sentrale spørsmålet i utviklingen av meklingsfeltet har vært hvordan hjelpere kan bidra til at foreldrekonflikter kan løses og at man kommer frem til gjensidig akseptable løsninger om ordninger for barn og andre aktuelle spørsmål. Faglitteraturen om dette har vokst betydelig. Ideer har både vært i slekt med hverandre og motsetningsfylte. Man kan finne gode nyere oversikter blant annet i Kruk (1997) og i Taylor (2002). På norsk er feltet beskrevet både av Tjersland (1992), Ekeland (1994) og senest av Nordhelle (2007).

Vi skal først gå igjennom noen av hovedtrekkene ved ideer og forståelse hos sentrale bidragsytere. Det overordnede spørsmålet som drøftes i artikkelen, er hvordan begrepet mekling i dag kan gis et innhold som ivaretar den utviklingen som har skjedd. Avgrensninger av mekling, både til terapi og sosial kontroll, blir også diskutert.

Mekling som en standardisert prosess, pedagogikk og problemløsning

En av pionerene i meklingsfeltet er Coogler (1978), amerikansk psykolog og advokat. Han begynte å promotere meklingstilbud som et alternativ til rettssak. På denne tiden var skilsmisse i engelsktalende land en juridisk prosess. Det handlet om saken mellom herr og fru Smith. Aktørene var advokater på hver side og dommeren. Cooglers ide var å tilby partene en nøytral hjelper som kunne bistå dem i å utforme avtaler selv, som siden kunne godkjennes av rettssystemet. En annen pioner er Haynes (1981), som hadde erfaring fra meklings-

virksomhet i arbeidslivet. Cooglers modell var sterkt saks- og avtaleorientert. Økonomiske spørsmål sto øverst på sakslisten. Dette preget også Haynes sin modell. Etter hans syn burde partene henvises til terapi dersom de hadde emosjonelle konflikter. Men det var nyanser i dette. Han rettet oppmerksomheten både mot psykologiske spørsmål og mot foreldreskapet. Blant annet definerte han som en sentral oppgave for meklere å

help the couple maintain their individual dignity, and to assist the children to make the transition by reducing the conflict inherent in the process of divorce (Haynes 1981, s. 4).

Typisk for disse to og andre som preget feltet tidlig, var beskrivelsen av mekling som en strukturert prosess, der samtalen fulgte en på forhånd oppsatt plan. Et eksempel er Folberg og Taylor (1984) sin syvstadiemodell:

- 1 Introduksjon – skape tillit og struktur
- 2 Faktakartlegging og avgrensning av spørsmål som skal drøftes

- 3 Utvikling av ulike valgmuligheter og alternativer
- 4 Forhandlinger og beslutninger
- 5 Avklaring og utforming av skriftlig plan
- 6 Rettslig ettersyn og prosess
- 7 Implementering, ny gjennomgang og revisjon

Med nye lærebøker kom nye stadietbeskrivelser. Slaikeu (1996) nøyde seg med fem stadier. Moore (1996) omtalte tolv. Noen, som Coogler (1978), beskrev stadiene som en type formell prosedyre som partene måtte godta på forhånd. Prosedyren måtte følges strengt for å sikre at de opplevde prosessen og sluttresultatet som rettferdig. Andre så stadiene som en liste over leddene i arbeidsprosessen, først og fremst til hjelp for meklere.

Ricci (1980) utformet tidlig en annen modell med navnet «Confluent Mediation». Den vektla pedagogikk og opplæring som sentrale virkemidler i det å forbedre samarbeid mellom foreldre. Senere har det kommet flere gruppeprogrammer for separerende foreldre som hadde tydelige innslag av det samme (Blaisure & Geasler, 2006). Programmet «Fortsatt foreldre», utviklet ved samlivssenteret, Modum Bad, hører til denne familien (Hansen Helskog, Thuen, Ek og Ribe, 2008).

Formuleringen «problem solving» dukket snart opp i lærebøkene som den sentrale oppgaven for meklere. Uttrykket lå i tiden, jf. Haleys bok fra 1976 som het «Problem solving therapy». Gjennom begrepet fremhevet man betydningen av at meklere spilte en aktiv rolle i både avgrensningen av problemstillinger og utformingen av aktuelle løsninger (Taylor, 1981, 1988; Salius og Maruzo, 1988). Vinn-vinn-løsninger var målet; løsninger der begge parter kjente at de hadde oppnådd noe av det de ønsket seg. Mange senere modeller har tydelige innslag av slike tanker.

Tidlig innflytelse fra terapeutiske tradisjoner

Etter hvert begynte flere meklere å låne ideer og begreper fra ulike behandlingstradisjoner. De utfordret det stramme saksorienterte regimet som Coogler og andre arbeidet etter. De var problem-løsningsorienterte, men hevdet samtidig at for å komme frem til varige avtaler måtte følelser og relasjonelle forhold tas mer på

alvor (for eksempel Wiesman, 1975). I Norden var Öberg og Öberg (1979) pionerer på dette området. Inspirert av psykodynamisk tenkning mente de at fortiden måtte settes på dagsordenen først, før oppmerksomheten ble rettet mot avtaler. Modellen lå langt mer på terapisiden enn andre vi omtaler her. I USA sto Kaslow (1981) som eksponent for lignende tanker.

Innflytelsen fra familierterapi og korttidsorienterte retninger var tydelig hos mange. Brown og Samis (1986), Gadlin og Ouellette (1986) og Saposnek (1985, 1998) hadde alle røtter i strategisk terapi. De pekte på betydningen av å hjelpe partene med å redefinere problemer og sette dem inn i nye rammer. Oppmerksomheten ble rettet mot løsningsforsøk som har utviklet seg til å bli det virkelige problemet («more of the same»).

Amundsen og Fong (1986) fremhevet betydningen av å gi direktiver og rituelle oppgaver for å bryte fastlåst samhandling mellom partene. De støttet seg til ideer fra Milanotradisjonen, blant annet bruk av terapeutisk double-bind. Betydningen av empowerment og individualitet ble løftet frem. Dette ble integrert i en Haynes-orientert meklingsmodell.

Maida (1986), og senere Regina (2000), hentet inspirasjon fra Bowen. Begreper som sammenfiltring (fusion) og ulike nivåer av differensiering ble fremholdt som nyttige for å forstå hvordan parter kan låses av relasjonen. Individuelle møter ble benyttet som et fast element i meklingen, men det ble gjort med stor forsiktighet og bevissthet om faren for triangulering. Det siste er et Bowen-begrep som peker på at hjelperen kan bli låst i sin oppgave av to som intenst forsøker å få denne på sin side. Gold (1993) fremhevet muligheten for å benytte hypnoterapeutiske tilnærminger fra Erickson-tradisjonen i saker med høy konflikt.

Integrerte modeller

På 1990-tallet kom det flere større og mer gjennomarbeidede modeller, de fleste med en klar forankring i terapeutiske tradisjoner. De fikk stor innflytelse og skal få litt mer plass her.

En av dem er «Therapeutic family mediation» (Irving og Benjamin, 1995; 2002). Mekling har ofte vært kortvarig. Denne modellen tar mer tid og involvering. Slik

ABSTRACT

Mediation for divorcing couples: a presentation of models and ideologies

This article describes important mediation models used for handling divorce cases. Early models were presented as a standardized process and an alternative to litigation. Ideas were borrowed from other approaches to handling conflicts in society, and were influenced by law, pedagogics and psychology. Mediation practices evolved from the 1980s and into the 1990s, and this development was markedly influenced by family-therapeutic traditions and associated models. In recent years, mediation practices have been influenced by post-modernistic ideas. We present an integrative model based on several of the afore mentioned traditions. We illustrate how primary goals can be expressed without use of antagonistic language. We address questions of responsibility, neutrality, time needed for the process, how to handle situations where the partners are still struggling to end their relationship, and relevant action that is needed when participants reach a deadlock. Finally, we describe questions concerning differences between mediation, therapy and social control.

Keywords: mediation; models; ideology; social control.

passer den bedre som et tilbud i privat regi. Det starter med en individuell vurderingsfase. Deretter sorteres parene i tre grupper: de som er klare for å gå inn i forhandlinger straks, de som trenger rådgivning/terapi på forhånd, og de som utelukkes som uegnede (kjennetegn: overinvolvering, tvangsmessig opptatthet av hverandre, intenst sinne, pågående vold, kognitiv dysfunksjon). Det legges stor vekt på meklereens nøytralitet. Samtidig mener man at det er nødvendig å utfordre reaksjonsmåter som bidrar til å hindre meklingsprosessen. Slik har modellen mer et person- og systemperspektiv enn et juridisk perspektiv. Problemløsning inngår som et sentralt element, men meklere er ikke så stadiestyrt som i andre modeller. Hver familie betraktes som et særegent system. Mekleren må tilpasse sine metoder til det hun møter.

Modellen til Kruk (1993, 1997), med navnet «therapeutic-interventionist model», har klare likhetstrekk med den ovenfor. Den relasjonelle oppmerksomheten fremheves, samtidig som man benytter virkemidler både fra problemløsningstradisjonen og fra familierapifeltet. Stikkord for aktuelle tilnærmingsmåter: undersøkende

Det er problematisk å gi en klar og avgrenset beskrivelse av hva vi skal mene med uttrykket mekling ved samlivsbrudd

spørning, fokus på hver part, oppsummeringer, refleksjon, normalisering, reframing, hjelpe partene til å erstatte posisjonende uttrykksmåter («jeg krever») med en interesseorientert språkbruk («jeg ønsker»). Oppmerksomheten rettes mot felles tilknytning og interesser, fremtid og saksorienterte spørsmål. Par i høy konflikt styres stramt, blant annet gjennom å sette noen grunnregler for meklingen. Mekleren kan konfrontere, men gir også partene rom til å uttrykke følelser. I enkelte tilfeller benyttes individuelle timer («kaukasus»). Ideer prøves ut i praksis («realitetstesting»).

«Comprehensive mediation» (Brown 1976; 1997) er en modell med nært slektskap til de ovenfor. Brown understreker enda sterkere nødvendigheten av å være oppmerksom på smerten ved tapet av forholdet og restruktureringen av familien. Følelsesmessige reaksjoner skal sees og bekrefte. Navnet innebærer at man tar for seg aktuelle spørsmål ved skilsmissemålet på samtlige hovedområder: samvær, samarbeid, økonomi og bolig. Partene inngår en skriftlig kontrakt om å mekle. Det skjer i regi av en privat meklingsinstans og fører frem til et skriftlig «memorandum of understanding». Virkemidler, definert som nøkkelferdigheter, ligner dem til Kruk. Blant annet fremhever Brown betydningen av nøytral språkbruk, anerkjenne sterke følelser, klargjøre og organisere tema og spørsmål, samt å styre kommunikasjonen og det emosjonelle klimaet. Intervensjoner skal tilpasses til hvor foreldrene er til enhver tid («timing»). Mekleren avslår å ta ansvar for foreldrenes beslutninger. De kan henvises til andre, blant annet for å jobbe med spørsmål knyttet til deres historie som par.

Brown sin modell er kanskje den som ligger nærmest den praksis som Walker (1994) forsket på i England i første del av 90-tallet, og den som Tjersland (1992, 1998) forsket på i Oslo (Østensjømodellen). I begge undersøkelser var meklingsforløpet forholdsvis langt (gjennomsnitt 6 timer).

Johnson og Roseby (1997) har utviklet en beslektet modell for arbeid med fastlåste saker («impass-directed mediation»). De møter foreldrepar i særlig høy konflikt. Det

kan ha vært vold tidligere. Vanligvis dreier det seg om saker som utelukkes i Irving og Benjamin sin modell. Tilnærmingen er forankret i forskning som viser at par i eskalerende konflikter har redusert evne til å møte barns behov og beskytte dem. Et overordnet mål for meklingen er å lære foreldrene om barns behov og å bidra til at barn og foreldre kan håndtere konflikter bedre. Oppmerksomheten rettes mot tre nivåer der noe kan låses fast: et indre nivå om tilknytning og tap hos individet, et interaksjonsnivå om forholdet mellom felles idealiserte drømmer og negative opplevelser ved atskillelsen, og et ytre nivå om innflytelsen fra den utvidete familien og andre hjelpere.

Modellen har en omfattende utredningsfase der barn og foreldre blir observert, individuelt og i interaksjon med hverandre. Meklerne prøver blant annet å avgrense hva det kan forhandles om. Deretter utformes det en intervensjonsplan. Når utvidet familie er involvert, snakker man om hvordan en skal håndtere dette. Mekleren bidrar også med kunnskap om barns behov. Om nødvendig inngår elementer av realitetstesting, for eksempel: «Hva kan skje hvis du fortsetter å forholde deg på denne måten?» Etter dette følger mange av de vanlige leddene i en meklingsprosess: felles forhandlinger, problemløsning og implementering.

Postmoderne meklingsretninger Transformativ mekling

I 1994 lanserte Bush og Folger en ny meklingsmodell som de kalte «transformativ mediation». Det er en meklingsform som legger vekt på anerkjennelse og styrking av selvfølelsen (empowerment). De to må først møtes og trygges i forhold til sine egne posisjoner. Det blir sett som en forutsetning for å kunne ta imot innspill fra den andre. Fremfor å utforme avtaler er *omforming* (transformation) av holdninger et overordnet mål. Problemløsningsorienterte modeller blir kritisert for å være stadiestyrt, saksorienterte og for å pådytte løsninger som ikke kan vare, nettopp fordi de ikke bygger på partenes egne interesser og evner.

I transformativ mekling er det overord-

nete målet å styrke partenes evne til å håndtere situasjonen selv. Derfor legger man stor vekt på å utforske og anerkjenne opplevelsene hos begge to. Mekleren søker å la partene foreta alle valg og støtter dem på at de selv har de beste forutsetningene for å fatte gode beslutninger. Diskusjoner om fortid innrammes som verdifulle for nåtid. Selv om konflikter kan være smertefulle, er de noen ganger nødvendige for å komme videre. Klarhet vokser ofte frem av forvirring. Små skritt teller. Meklerne lytter etter faktaelementer i følelsesuttrykk og har blikket på samhandlingen, her og nå. De inntar en nøytral posisjon til alle spørsmål som foreldrene ser ulikt på. Partene medvirker selv i utformingen av prosessen, derfor følges ikke en plan som er satt opp på forhånd (Bush og Folger, 2005).

Modellen kom i en tid da postmoderne og språklige perspektiver preget deler av terapifeltet. Det er for eksempel likhetstrekk med ideer hos Hoffman (1985), som tok et oppgjør med ulike former for maktutøvelse blant hjelpere. Slektskapet synes særlig nært til Anderson og Goolishian (1988). De beskrev hjelperen som følgesvenn og konsulent i en empoweringprosess. Uttrykket de brukte om denne, var «co-creation through language».

Narrativt orientert mekling

I de siste årene har også narrativ tenkning fått en sentral plass i meklingsfeltet. Winslade og Monk (2001; Winslade, Monk og Cotter, 1998) har vært viktige bidragsyttere. Narrative ideer har også tidligere blitt trukket inn i forbindelse med mekling, blant annet av Cobb (1994) og Tjersland (1992, 1996). Den postmoderne vektleggingen av språk og mening er om mulig enda mer uttalt her. Meklerens hovedoppgave er å hjelpe partene til å artikulere og engasjere seg i en dialog om sin konflikthistorie, først med et siktemål om å dekonstruere denne, og dernest erstatte den med nye og samskapte historier som rommer håp og samarbeid.

En ledetråd for mekleren er å betrakte partenes fortellinger som ulike *virkelighetsforståelser* snarere enn som fakta. Fortellinger kan endres og nyanseres gjennom dialog. Man søker etter historier som rommer

respekt, samarbeid, forståelse og fred, fremfor dem som er mettet med problemer. Det benyttes eksternaliserende innspill for å hjelpe partene til å skille seg selv fra problemhistorien. Fremfor å hjelpe dem med problemløsning søker man å skape en relasjonell forandringskontekst. Det å finne frem til andre måter å fortelle historien på betraktes som en vei ut av konfliktene.

Det legges stor vekt på å bygge tillit gjennom respekt og en villighet til å lytte til det konfliktfylte. Mekleren er en aktiv og nysgjerrig utforskende deltaker, som kan stille litt naive spørsmål for å oppmuntre dialogen. Refleksive spørsmål benyttes ofte. Konflikter defineres som ytre motstandere som ødelegger for partene. De engasjeres i samtaler om hvordan det er mulig å bekjempe dem. Etter hvert får de også spørsmål om hvilke historier de vil velge å ta med videre, og hvilke forskjeller slike valg kan føre med seg. Skriftlige referater deles med partene. De brukes i en fortløpende prosessregistrering, som fanger opp endringer i dialoger og historier frem mot en skriftlig avtale. Et hovedpoeng er at prosessen frem mot spesifikke avtaler skjer raskere og mer konstruktivt når partene har funnet frem til en historiefortelling som rommer respekt og verdsettelse.

Røttene til modellen finnes i familierapifeltet, både i «ikke-vite-posisjonen» (Anderson og Goolishian, 1988) og i den løsningsorienterte retningen (de Shazer, 1985; 1988), men aller mest i den narrative tradisjonen (White & Epston, 1990).

Interaktiv mekling

Lang og Taylor (2000) har også utarbeidet en alternativ modell. Navnet er «interactive mediation». De vektlegger mange av de samme verdiene som den transformativ retningen, men ser ikke målet med meklingsprosessen som en gjennomgående forandring av holdninger. Man tar snarere sikte på å transformere eller omskape interaksjonen. Derfor må mekleren hele tiden ha et fokus på denne, vurdere den, overveie intervensjoner og foreta aktive valg omkring hva som skal deles og ikke. Mekling har en begrenset verdi, så lenge interaksjonen mellom de to fortsetter å være gjennomgående negativ,

ikke minst når det gjelder konsekvenser for barna.

I arbeidet retter mekleren oppmerksomheten mot seks sider ved forholdet mellom foreldrene: Grad av tilknytning, maktbruk, kommunikasjonsform, frihet og bundethet, åpenhet og respekt for hverandre. Sensitivitet for slike sider ved relasjonen kan hjelpe mekleren til å styre samtalen, med de virkemidlene som er nødvendige, for at foreldrene skal nå frem til det de ønsker seg. Samtidig prøver man å bidra til en problemløsningsprosess, slik denne beskrives i andre modeller. Med oppmerksomheten rettet mot interaksjonen kan mekleren ellers benytte den arbeidsformen hun er mest fortrolig med.

Endringer i samfunnsforhold har bidratt til å befeste og styrke mekling som en viktig og legitim virksomhet ved skilsmisser

Barn som inviteres inn i meklingsprosessen

Dette er ikke et virkemiddel som er knyttet til en bestemt modell. Det er mange innenfor meklingsfeltet som har vært opptatt av å innlemme barn i prosessen (Campbell 1994; Coulson, 1996; Dillon og Emery, 1996; Beck og Biank, 1997; Gentry, 1997a; Gentry, 1997b; Dillon, 1999; Emery, 1999; Walton et al., 1999; McIntosh, 2000; McIntosh, Wells, Smyth og Long, 2008). Temaet har også opptatt fagfolk i Norge (Gulbrandsen, Tjersland og Fosby, 1991; Bondevik og Mehren, 1997; Engstrøm, 2000; Haaland, 2002). I senere år har også «Sandvikamodellen» vært gjenstand for mye oppmerksomhet (Riebe-Anderssen, Stray og Sandvold, 2007).

Begrunnelsene for å ta barn med i samtaler har vært sammensatte, og formen har variert. Noen har vært opptatt av å avlaste barna for konfliktene, blant annet ved å gi dem mulighet til å uttrykke sine reaksjoner og bearbeide disse. Man kan kalle dette te-

rapeutiske begrunnelser. Andre har snarere hatt en undersøkelsesrasjonale innenfor en pedagogisk modell; mekleren må finne ut hvordan barna har det i situasjonen for å veilede foreldrene i deres beslutninger. Noen begrunnelser har hatt mer av en demokratisk klangbunn; de som er berørt, må selv få være med på å forme og påvirke resultatet. En nyanse av denne igjen er at barna har rett til å høres før foreldrene treffer sine beslutninger. Og i tillegg finnes det dem som begrunner barnas deltakelse som et virkemiddel i foreldrekonflikten, noe som kan hjelpe foreldrene å komme videre.

De som har involvert barna i meklingsprosessen, har i hovedsak fulgt tre hovedveier. Noen har benyttet individuelle høringssamtaler med dem, noen har invitert barna til fellessamtaler med foreldrene, og noen har tilrettelagt det slik at foreldrene har fått lytte til samtaler som finner sted med barna.

Det er mye som kunne sies om metodikk i denne forbindelsen, men vi skal nøye oss med å sammenfatte rådende oppfatninger blant dem med mest erfaring på området: Foreldrene bør godkjenne barnas deltakelse, kunne dele begrunnelser for dette og sørge for at disse formidles til barna. De bør forpliktes til ikke å påvirke barna, verken før eller etter samtalene. Barna bør få best mulig informasjon om hva som skal skje, og hensikten med dette, at de kan si hva de ønsker vedrørende skilsmissen, og bare besvare spørsmål de har lyst til å besvare. Videre bør det fremheves at det er foreldrene som fatter de endelige beslutningene. Når det refereres fra det barna har sagt, er det viktig å la dem godkjenne referatet på forhånd.

Ellers er det ulike, og heller ikke entydige, vurderinger av når og under hvilke omstendigheter barn skal inviteres inn i en meklingsprosess (Arbuthnot og Kramer, 1998; Coulson, 1996; Gentry, 1997a, 1997b; Lansky, Swift, Manley, Elmore og Gerety, 1996; McIntosh, 2000).

En drøfting av de rådende modellene

Dette overblikket over tenkemåter og ideologi som har preget meklingsfeltet, viser hvor problematisk det er å gi en klar og avgrenset beskrivelse av hva vi skal mene med uttrykket *mekling ved samlivsbrudd*. Det handler om forholdsvis store ideologiske forskjeller, både om hva som skal være målet for virksomheten, og hva som fremheves som betydningsfulle virkemidler.

Forskjellene henger sammen med flere forhold. Et av dem er at meklerne er påvirket av sin yrkesmessige bakgrunn. Noen har røtter i rettssystemet og jus, noen i sosialt arbeid og barnevern og noen i terapeutiske tradisjoner. Forankringen farger selv sagt hva de legger vekt på når det gjelder målformuleringer, virkemidler og hva oppmerksomheten særlig bør rettes mot.

I tillegg bidrar kontekstuelle forhold til forskjeller: Noen steder er meklingsvirksomheten nær knyttet til rettssystemet, andre steder er det først og fremst et privat tilbud. Oftest er det slik at partene bekoster meklingen selv, men det finnes også eksempler på at tjenesten er betalt av det offentlige. Noen steder kan man velge mekling som et alternativ til en tradisjonell rettsprosess, andre steder kan retten pålegge partene å gå til mekling. I andre tilfeller igjen foreligger det en allmenn meklingsplikt for foreldre, slik det er i Norge for de som er gifte, samboende og de som vurderer å gå til rettsak.

Ikke minst påvirkes meklerne av de familiene de møter. Partene er merket av sine forutsetninger som individer, av kulturell forankring, historien som par, konfliktnivået knyttet til atskillelsen og fremtiden, om andre er involvert i situasjonen, og av rettslige rammeforhold.

Kort sagt: Det er en stor variasjon langs mange dimensjoner blant de parene som møter til mekling. Samtidig kan den konteksten mekleren arbeider innenfor, påvirke variasjonsbredden. For eksempel møter noen meklere hovedsakelig foreldre som søker mekling selv fordi de ønsker dette. Andre møter foreldre som kommer til mekling fordi loven pålegger det. Og andre igjen møter partene i en rettslig konflikt,

der retten har pålagt dem mekling. For å bruke noen velkjente metaforer fra familierapeuten de Shazer (1988): I mekling møter vi noen ganger «kunder» med en klar bestilling til mekleren, andre ganger møter vi «klagere» som først og fremst er opptatt av å bebreide andre, og noen ganger møter vi dem som ikke har noe prosjekt i det hele tatt; de er kun «på besøk», brakt inn av andre. Det er ganske innlysende at de som har skrevet om mekling ved samlivsbrudd, har blitt påvirket av situasjonen i de familiene de har arbeidet med. Det kan dreie seg om store forskjeller i erfaringsgrunnlaget.

Utydelighet om målsetningen kan skape forvirring både hos paret og hos hjelpere. Derfor mener vi det er et poeng å holde fast på å forstå mekling primært som en avtaleorientert prosess

Samtidig handler det ikke kun om forskjeller. Når man ser tilbake på utviklingen av meklingstradisjonen, kan man også forstå dette som en dialog: I over 40 år har fagfolk gjennom en pågående meningsutveksling påvirket hverandre og blitt mer nyanserte. I begynnelsen handlet mye om å overbevise om at dialog og samtaler var bedre enn rettslige prosesser, ikke minst for samarbeid om barn. Da var det viktig å holde fast på at dette var en forsvarlig og planlagt prosess, der mekleren inntok en nøytral posisjon som sikret interessene like godt for samtlige involverte. Ikke minst var dette viktig i et rettssystem der noen stilte seg sterkt kritiske til mekling som intervensjon. Man trakk også inn i næringsgrunnlaget til noen advokater som levde godt av at skilsmissem var definert som en rettsprosess. Videre måtte man forholde seg til en forholdsvis sterk og velformulert kritikk fra feminister. Her var det røster som hevdet at meklingspraksis, slik den var utformet,

kunne bidra til å styrke menns rettigheter på bekostning av kvinners (Gray, 2001).

Samtidig foregikk dette i en vestlig verden der skilsmisseraten gikk rett til vær. Det dreide seg ikke lenger om kun noen få som skilte lag, men etter hvert om henimot en halvpart av par med barn som skilles under livsløpet. Med så mange berørte ble det etter hvert en overveldende oppgave for rettsvesenet å håndtere dette. Mekling tvang seg nærmest frem som et alternativ. I de nordiske landene, der rettsapparatet ikke var involvert i skilsmisser med mindre en av partene reiste sak, førte økningen av skilsmisser snarere til en bekymring for at mange foreldre gikk fra hverandre uten å snakke om samarbeidet om barn. Ikke minst var dette bekymringsfullt i en tid som var preget av at far inntok en langt mer aktiv rolle i den daglige omsorgen for barna.

Endringer i samfunnsforhold har slik bidratt til å befeste og styrke mekling som en viktig og legitim virksomhet ved skilsmisser. Samtidig har det pågått en livlig debatt om ulike spørsmål knyttet til strategier i meklingen. Hvordan håndtere kravet til nøytralitet? Skal man følge et standardforløp eller et forløp som formes av partene selv? Bør man være forhandlingsorientert eller mer prosessorientert? Er det tilrådelig å bruke individuelle timer? Bør følelser og relasjonelle forhold få plass i timene, eventuelt hvordan? Skal historiske spørsmål utelukkes eller ikke? Bør mekleren være åpen om sine iakttagelser og tanker? Hva er målet for meklingen – avtaler eller holdningsendringer?

Som sagt, historien viser at dette ble en debatt der partene påvirket hverandre. Svart-hvitt ble ikke fullt så svart-hvitt lenger. Nyanser trådte frem. Motsetninger ble ikke så fremtredende. Likevel kan vi se tydelige tegn til at nye skoler har fremmet sin modell, med en ofte fortegnet og karikert fremstilling av forgjengerne. Deler av faglitteraturen og påstandene i denne har utvilsomt vært preget av et markeringsbehov. Det kan dels ha å gjøre med at det dreier seg om en ung tradisjon som har utviklet en ny profesjonell virksomhet i samfunnet, en som nærmest har presset seg inn mellom befestete

yrkesroller. Floraen av modeller, definert som nye og klart forskjellige fra andre, har også hatt å gjøre med økonomiske interesser: Hvordan selge sin vare på den mest overbevisende måte i et nytt marked.

Påstanden fra forfatterne av denne artikkelen er at skillelinjene ikke er så store som man kan få inntrykk av. Vi mener det er mulig å gi en bred definisjon av mekling knyttet til skilsmisse som kan romme virksomheten til de aller fleste som arbeider i dette feltet. I tillegg vil det alltid vil være forskjeller avhengig av kontekst, parene vi møter, og virkemidlene meklerin er fortrolig med.

Beskrivelse av en integrativ meklingsmodell

Definisjon

Som en kontrast, la oss først se på to definisjoner av mekling som er ganske representative for mange ulike forsøk på å avgrense arbeidsfeltet. Den første ligger forholdsvis nær den rettsbaserte tradisjonen:

...a mode of intervention in which an impartial third party, the mediator, assists the disputants to reach consensual joint decisions on the issues over which they disagree. The mediator has no power to impose a decision. The location of authority is with the parties (Roberts, 1990. s. 89).

Den andre har tatt opp i seg noen ideer fra de siste årenes utvikling, samtidig som den er lojal mot mange tidligere avgrensninger:

...a collaborative conflict resolution process in which two or more parties in dispute are assisted in their negotiation by a neutral and impartial third party and empowered to voluntarily reach their own mutually accepted settlement of the issues in dispute. The mediator structures and facilitates the process by which the parties make their own decisions and determine the outcome, in a way that satisfies the interest of all parties in the dispute (Kruk 1997, s. 4).

Det er en dreining i retning av å vektlegge relasjonelle perspektiver. Likevel er språk-

bruken av en slik art at den ikke fanger opp den utviklingen vi har beskrevet, og heller ikke de kjennetegnene ved mekling som mange vektlegger i dag. Vi har utformet en alternativ definisjon som vi mener ivaretar dette bedre:

Mekling er en samarbeidsorientert prosess med separerende (separerte) foreldre assistert av en hjelper som tilstreber upartiskhet, og der alle avgjørelser ligger hos foreldrene. Formålet er dels å avklare spørsmål som foreldrene mener det er aktuelt å snakke om, dels å finne frem til ordninger begge kan stå inne for, både når det gjelder samarbeid om barn og i andre spørsmål. Meklerens overordnede oppgave er å holde et beslutningsorientert fokus på spørsmål om nåtid og fremtid, og samtidig bruke relevante virkemidler for å fasilitere samtaleprosessen mellom foreldrene.

Det ligger mange valg i denne definisjonen. Vi skal utdype og kommentere noen av dem.

Utelukker antagonistisk språkbruk

Det unnlates å benytte ord som parter, konflikter, problemer, stridsspørsmål og forhandlinger, blant annet fordi slike ord ikke bare beskriver, men er egnet til å fremme antagonisme. Ikke alle foreldre som kommer til mekling, er nødvendigvis i konflikt. Mange er godt opplyst om situasjonen og har allerede utformet løsninger i fellesskap, noen i en sikker forvisning om at dette er det rette for deres familie. Andre søker bekreftelse og tilbakemelding fra en med kunnskap på området, eventuelt ber de om å bli korrigert i eventuelle feiloppfatninger. Noen søker informasjon om spesifikke spørsmål. Noen er svært usikre på hva de skal bestemme seg for å gjøre, ikke på grunn av konflikter, men fordi de er i tvil om hva som vil være best for barna og dem selv. Andre igjen kan begynne seg i små og store konflikter, både åpne og lukkede.

Foreldrene bestemmer aktuelle spørsmål og fatter beslutninger

Det fremheves at foreldrene selv definerer spørsmålene på agendaen og finner frem til

løsninger som er gjensidig akseptable. Slik understrekes betydningen av at det dreier seg om en prosess som de først og fremst eier selv. Derfor fremtrer aksept, bekreftelse og styrking av selvfølelse som viktige støtteredskaper. Dette forhindrer ikke at meklerin kan komme med både forslag og ideer, så lenge det skjer på en slik måte at foreldrene kjenner frihet til å velge det bort. Likeledes kan meklerin styre kommunikasjonen og peke på reaksjonsmåter som motvirker felles løsninger, forutsatt at foreldrene gir konsesjon til dette. Det fordrer blant annet at meklerin metakommuniserer om aktuelle veivalg.

Muntlige og skriftlige avtaler som formelt mål

Overordnet mål defineres som å avklare spørsmål og støtte foreldrene i å finne frem til mulige løsninger. På denne måten har definisjonen med noe mange mener er et kjerneelement i skilsmissemekling: å hjelpe foreldrene til å komme frem til avtaler. Samtidig er det foreldrene selv som bestemmer hva de vil lage avtaler om.

Etter norsk lov er formålet med meklingen å komme frem til en skriftlig avtale (lov om barn og foreldre, § 52), men samtidig kan man ikke nekte å gi foreldrepar en attest etter en meklingstime selv om denne avtalen ikke foreligger. Derfor blir skriftlighet i realiteten en vurderingssak for meklerin, som påvirkes både av hvordan foreldrene forholder seg, og hva meklerin finner formålstjenlig i den aktuelle saken. Noen ganger møter man foreldre som sier at de ikke har behov for noen skriftlig avtale: «Det er ikke nødvendig. Vi trenger det ikke.» Det kan skyldes at de har snakket seg igjennom dette og har et avklart forhold til hvordan de vil innrette seg. Det holder for dem at avtalene er muntlige, eller de vil utforme dem selv. Og meklerin finner ingen grunn til å utfordre dette.

Det er først når det er tegn til at det bak avvisningen ligger uklarheter og konflikter, at meklerin står i et dilemma. Hvordan skal man forholde seg når man kan ane konturene av et bakgrunnstykke fylt av ueighet om løsninger og sterke emosjonelle reaksjoner, som sinne, sorg, skyld, skam,

I den norske meklingsordningen møter vi både resignerte foreldre, uten håp om å finne løsninger, og andre som i sinne og fortvilelse søker allierte. Når disse forlater meklingen etter én time har vi ingen mulighet til å hjelpe dem.

trusler? I noen av de meklingsmodellene vi har omtalt, der man inngår en kontrakt på forhånd, er dette enklere å håndtere. I den norske modellen må mekleren søke å opparbeide en relasjon, der partene gir henne tillatelse til å utforske måten de har tenkt å innrette seg på. Én time er kort tid til å utvikle et slikt forhold med dem som strever mest. Det skriftlige kan benyttes både til tematisk styring av samtalen, til å senke tempoet, og til å tydeliggjøre mulige løsninger. Men da må foreldrene først akseptere å bruke tid på prosessen.

Ingen tidsrammer og stadiebeskrivelser

Vi unnlater å si noe om tidsrammer, i en erkennelse av at en meklingsprosess kan ta en eller mange timer, avhengig av hva slags kontakt man kommer frem til med foreldrene, og den arbeidsrammen man har til rådighet ved det arbeidsstedet hvor man jobber.

Proessen dreier seg heller ikke om et lineært fremadskridende løp gjennom avgrensede faser. Likevel kan det være mange likhetstrekk i fremdriften. Typiske elementer er klargjøring av tilbudet, undersøke hva foreldrene ønsker å snakke om, organisere en tentativ rekkefølge av temaer, fokusere ett og ett spørsmål, utforske, utvikle ulike ideer til løsninger, avveie fordeler og ulemper, samle tråder og formulere mulige beslutninger, og fortsette slik til det foreliggende avtaler. Mange meklingsaker har et langt enklere forløp. Og i mer kompliserte saker kan det ofte være nødvendig å hoppe frem og tilbake i prosessen, parkere temaer midlertidig, prøve noe ut, stanse opp ved følelsesmessige reaksjoner, osv.

Velger ordet «upartisk»

Mekleren skal tilstrebe upartiskhet. Det betyr at hun prøver å oppføre seg slik at partene ikke opplever at en av dem favoriseres. Det er altså partenes *opplevelse* som legges til grunn, ikke en definisjon av upartisk opptreden. Fundamentalt sett handler dette om å etablere trygghet i samarbeidet med begge to, der de kjenner seg ivaretatt,

respektet, forstått og har tillit til mekleren. Det betyr ikke nødvendigvis at de får snakke like mye, eller at mekleren legger like mye vekt på det de sier og foreslår. Mekleren kan både be om tillatelse til å utfordre, og midlertidig ta side med en part. Frihetsgradene til slike handlemåter øker ofte med lengre tid i mekling, med foreldre som blir tryggere og tåler mer ubalanse. Det er også spørsmål om timingen; når kan de ta imot dette uten at det vekker sårbarhet og antagonistiske reaksjoner? Partene trenger ikke å oppfatte mekleren som upartisk til enhver tid i prosessen, men de må ha en overordnet opplevelse av at denne etter beste evne prøver å ivareta deres egne og familiens felles interesser. Dette er helt nødvendig for å kunne ha legitimitet i meklingsrollen.

Ordet «nøytral» utelates

Ordet «nøytral» benyttes ikke i definisjonen. Dette er i overensstemmelse med det som har blitt ettertrykkelig tydeliggjort både teoretisk og empirisk i samfunnsvitenskapene over de siste 20–30 årene; den strengt nøytrale hjelper er en illusjon. Som mekler bringer vi med oss en forforståelse inn i meklingsrommet som er farget av vår person, vår faglige bakgrunn og fremtredende diskurser i den kulturen vi lever i. Vi kan søke å være mest mulig bevisste om hva disse føringene er, men vi kan ikke unngå dem. Noen ganger er det nødvendig å bidra med kraftfulle innspill til bedring av balansen mellom partene, blant annet for å motvirke forsøk på press og trusler, og sikre at begge deltar likeverdig i prosessene frem mot resultatet. Dette går i mindre grad på innholdet i argumenter, men mer på måten de forholder seg til hverandre på. Det er meklerens oppgave å intervenere når foreldre bruker makt som argument for spesifikke løsninger, enten det skjer gjennom språklige eller fysiske sinneuttrykk, eller gjennom hjelpeløshet og sorgreaksjoner. Hovedbegrunnelsen er at avtaler som bygges på slike fundamenter, har liten eller ingen verdi som støtte for foreldre og barn i fortsettelsen.

Utfordringer i grenselandet til mekling

Det foreligger noen utfordringer i tilknytning til mekling som fordrer særlig oppmerksomhet og refleksjon. Vi skal avslutningsvis peke på noen slike.

Grensene til terapi

Avtaler kan i liten grad bidra til et godt samarbeid om barn så lenge interaksjonen er infisert av relasjonelle vansker. I dag er det stor konsensus om dette synet i meklingsfeltet. Vanskene er særlig merkbare i tilfeller der foreldrene ser svært ulikt på bruddet og historien som par. Samtidig er det mekling de fleste søker, ikke terapi for å bearbeide gamle hendelser og utvikle nye historier om dem. Både den transformativ og den narrative tradisjonen ligger nær terapeutiske tradisjoner. Utydelighet om målsettingen kan skape forvirring både hos paret og hos hjelpere. Derfor mener vi det er et poeng å holde fast på å forstå mekling primært som en avtaleorientert prosess.

Det utelukker ikke at mekleren kan møte emosjonelle og relasjonelle reaksjoner som fordrer sideskritt fra avtalearbeidet. Da er det nyttig å hente frem noen av de redskapene som er nevnt foran. For eksempel det å fokusere på saklig innhold i emosjonelle utbrudd, eller at mekleren redefinerer slike reaksjoner som bidrag til å tydeliggjøre eller som ledd i en sorgprosess. Andre ganger kan det være aktuelt å invitere foreldre til å drøfte hvordan de vil forklare skilsmissen for barna, og på denne måten bidra til en prosess der fortellinger om fortid nyanseres.

Det kan også tenkes sideskritt som er mer omfattende, for eksempel når utvidet familie er så sterkt involvert at alle tilløp til konsensus faller sammen når partene møter «sine» etter timen. Da kan det være aktuelt, med foreldrenes tillatelse og for en avgrenset tid, å invitere inn de andre som er berørt. Begrunnelsen kan være å få deres hjelp til å komme videre. Ofte dreier det seg ikke så mye om å finne løsninger som at de andre blir innlemmet og hørt. På liknende grunnlag kan barn inviteres. Slike møter

kan bidra til å løse opp det fastlåste, både hos de andre og mellom foreldrene.

Som meklere trenger vi flere gode beskrivelser av måter det relasjonelle kan adresseres på, som midlertidige sidespor, og uten at man mister blikket for målet med prosessen.

Rammer for meklingen; frivillig eller tvungen

Noen foreldre søker mekling for å få hjelp og råd. Andre foreldre er sendt til mekling, fordi loven pålegger dem det eller fordi de vurderer å gå til retten. De siste gruppene representerer den største utfordringen. I den norske meklingsordningen møter vi både resignerte foreldre, uten håp om å finne løsninger, og andre som i sinne og fortvilelse søker allierte. Når disse forlater meklingen etter én time har vi ingen mulighet til å hjelpe dem. Flere av dem går inn i en rettslig prosess. Det siste er kostbart for samfunnet. I tillegg øker ofte konfliktene, og barn utsettes for store belastninger. Med en obligatorisk meklingsordning er det viktig å tenke igjennom hvordan meklere kan få et bedre spillerom til å bidra konstruktivt i tilfeller som dette. Rammene bør endres. I våre øyne foreligger det hittil ikke gode svar på hvordan.

Mekling og sosial kontroll

Sist, men ikke minst står meklere overfor utfordringer i de sakene som dreier seg om sviktende omsorg for barn. Det er saker der meklere blir fylt av bekymringer for oppvekstvilkårene for et barn. De utløses av historier om rus, vold og sviktende omsorgsprogrammer. Opplysningene fremkommer under meklingen. Det kan dreie seg om samværsordninger som ikke er tilpasset barns behov og utviklingsnivå, men som begge foreldre synes å være svært tilfredse med. Bekymringene kan også oppstå i forbindelse med anklager om grov omsorgssvikt som foreldre retter mot hverandre. Mekleren, som i utgangspunktet søker å være upartisk, kan kjenne sterkt for å ta parti for barnet og mot en eller begge foreldre.

Vi snakker ikke om normative forskjeller som leggetider, TV-programmer for

barn, hygiene og lignende, men om beskrivelser som vekker alvorlig bekymring for barns psykiske helse. I helse- og sosiallovvingen mangler vi ikke handlingsregler for praksis. Barnevernet er ofte rette instans. Men meklere vet at dersom opplysningene bringes videre, fører det sjelden til endringer. Det henger sammen med et overbelastet barnevern, diffuse anklager som ikke kan dokumenteres, foreldrene som hevder at meklere har misforstått, og at bekymringer defineres som samværskonflikt og ikke omsorgssvikt. Mekleren mister sin posisjon som potensiell hjelper, foreldreparet forlater meklingen, og barn går en utrygg hverdag i møte. Det er behov for en systematisk utprøving av tilnærminger som kan bidra til å ivareta barn og foreldre bedre i situasjoner som dette. Her ligger det en stor utfordring i årene som kommer, men den ligger i grenselandet til meklingsfeltet.

Avsluttende kommentar

Status for utviklingen innenfor meklingsfeltet er en relativ bred konsensus om mål og aktuelle virkemidler. Det er viktig å være oppmerksom på utfordringene i grenseområdene som er omtalt, blant annet til partearbeid og sosial kontroll. Her bør det stimuleres til en aktiv debatt om dilemmaer og løsninger. Men det må ikke ta bort oppmerksomheten fra det som er kjernen i meklingsvirksomheten: å bistå foreldre på deres egne premisser. Mekling forutsetter at de to foreldrene – etter hvert – involverer seg og prøver å få noe ut av samtaler. Som vi har sagt tidligere: de må bli kunder til noe meklere kan tilby dem.

Med tålmodighet, romslighet og ryddighet fra meklers side kan det bli til en fruktbar prosess, ikke bare for foreldrene, men også for barn og andre familiemedlemmer som berøres av at de to skiller lag. I et samfunnsperspektiv er det et viktig og meningsfylt arbeid. For meklere selv kan det gi mange gode stunder, ikke minst fordi man ofte følger prosesser som utvikler seg fra noe som synes uløselig, til noe som peker fremover mot et fortsatt familieliv, men i en annen form enn det som har vært.

Odd Arne Tjersland

Psykologisk institutt
Universitetet i Oslo
Pb. 1094 Blindern
0317 Oslo
E-post o.a.tjersland@psykologi.uio.no

Referanser

- Amundsen, J., & Fong, L. (1986). Systemic/strategic aspects and potentials in Haynes model of divorce mediation. *Mediation Quarterly*, 12, 65–74.
- Anderson, H., & Goolishian, H. (1988). Human systems as linguistic systems: Preliminary and evolving ideas about the implications for clinical theory. *Family Process*, 27, 371–393.
- Arbuthnot, J., & K. Kramer (1998). Effects of divorce education on mediation process and outcome. *Mediation Quarterly*, 15, 3, 99–213.
- Beck, P., & Blank, N. (1997). Broadening the scope of divorce mediation to meet the needs of children. *Mediation Quarterly*, 14, 3, 179–199.
- Blaisure, K. R., & Geasler, M. J. (2006). Educational interventions for separating and divorcing parents and their children. I: M. A. Fine, & J. H. Harvey (red.), *Handbook of divorce and relationship dissolution* (ss.553–602). New York: Routledge.
- Bondevik, M., & Meren, I. S. (1997). *Terapeuters møte med barn og foreldre i konfliktfylte situasjoner*. Hovedoppgave i psykologi, Universitetet i Oslo.
- Brown, E. M. (1976). A model of divorce process. *Conciliation courts Review*, 14, 1–11.
- Brown, E. M. (1997). Comprehensive divorce mediation. I: E. Kruk (red.), *Mediation and conflict resolution in social work and the human services* (ss. 37–54). Chicago: Nelson-Hall.
- Brown, N., & Samis, M. (1986). The application of structural family therapy in developing the binuclear family. *Mediation Quarterly*, 14/15, 51–69.
- Buch, R. A. B., & Folger, J. P. (2005). *The promise of mediation. The transformative approach to conflict*. San Francisco: John Wiley & Sons.
- Buch, R.A.B., & Folger, J. P. (1994). *The promise and mediation: Responding to conflict through empowerment and recognition*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Campbell, T. W. (1994). Foreldrekonflikter mellom eks partnere. Strategier for intervensjon. *Fokus på Familien*, 3, 159–169.
- Cobb, S. (1994). A narrative perspective on mediation. I: J. P. Folger and T. S. Jones (red.), *New directions in mediation: Communication research and perspectives* (ss. 48–63). Thousand Oaks, California: Sage publications

- Coogler, O. J. (1978). *Structured mediation in divorce settlement: A handbook for marital mediators*. Lexington, M. A.: Lexington Books.
- Coulson, R. (1996). *Family mediation: Managing conflict, resolving disputes* (2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass/Pfeiffer.
- de Shazer, S. (1985). *Keys to solution in brief therapy*. New York: Norton.
- de Shazer, S. (1988). *Clues. Investigating solutions in brief therapy*. New York: Norton.
- Dillon, P. A. (1999). Divorce mediation and long-term non custodial parent involvement. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 60, (1-B): 0363.
- Dillon, P. A., & R. E. Emery (1996). Divorce mediation and resolution of child custody disputes: Long-term effects. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66, 1, 131–140.
- Ekland, T.-J. (1994). *Skilte foreldre. Om samlivsbrøt og foreldremekling*. Oslo: Samlaget.
- Emery, R. E. (1999). Changing the rules for determining child custody in divorce cases. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 6, 3, 323–327.
- Engstrøm, D. (2000). Skilte foreldre i konflikt. Samtaler som gir barnet «en stemme». *Fokus på Familien*, 2, 96–113.
- Folberg, J., & Taylor, A. (1984). *Mediation: A comprehensive guide to resolving conflicts without litigation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gadlin, H., & Ouellette, P. A. (1986). Mediation milanese – An application of systemic family therapy to family mediation. *Mediation Quarterly*, 14–15, 101–118.
- Gentry, D. B. (1997a). Including children in divorce mediation and education: Potential benefits and cautions. *Families in Society*, 78, 3, 307–315.
- Gentry, D. B. (1997b). Facilitating parent-child communication during divorce mediation. *Families in Society*, 78, 3, 316–321.
- Gold, L. (1993). Influencing unconscious influences: The healing dimension of mediation. *Conflict Resolution Quarterly*, 11, 1, 55–66.
- Gray, E. M. (2001). Gender and negotiating power among separating couples: Testing a process theory of power. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 61(12-A): 4962.
- Gulbrandsen, W., Tjersland, O. A., & Fosby, B. (1994). Therapeutic meetings with children and parents caught in separation conflicts. Workshop, presented at the International Congress on Children and Divorce, Oslo, Norway.
- Haley, J. (1976). *Problemsolving therapy*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Hansen Helskog, G., Thuen, F., Ek, G., & Ribe, A. (2008). Fortsatt foreldre. Pedagogisk veileder for kursledere. Vikersund: Modum Bad – Samlivssenteret.
- Haynes, J. M. (1981). *Divorce mediation: A practical guide for therapists and counselors*. New York: Springer Publishing Company.
- Hoffman, L. (1985). Beyond power and control: Toward a second order family systems therapy. *Family Systems Medicine*, 3, 381–396.
- Haaland, K. R. (2002). *Barnet i skilsmissen. Et barneperspektiv på familieforming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Irving, H. H., & Benjamin, M. (1995). *Family mediation. Contemporary issues*. Thousand Oaks, California: Sage publications.
- Irving, H. H., & Benjamin, M. (2002). *Therapeutic family mediation: Helping families resolve conflict*. Thousand Oaks, California: Sage publications.
- Johnson, J., & Roseby, V. (1997). *In the name of the child: A developmental approach to understanding and helping the children of conflicted and violent divorce*. New York: Free Press.
- Kaslow, F. W. (1981). Divorce and divorce therapy. I A. S. Gurman, & D. P. Kniskern (red.), *Handbook of family therapy*. New York: Brunner/Mazel.
- Kruk, E. (red.) (1997). *Mediation and conflict resolution in social work and the human services*. Chicago: Nelson-Hall.
- Kruk, E. (1993). Promoting cooperative parenting after separation: A therapeutic/interventionist model of family mediation. *Journal of Family Therapy*, 15, 235–261.
- Lang, M., & Taylor, A. (2000). *The making of a mediator: developing artistry in practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Lov om barn og foreldre. 1981–04–08–7. ISBN 82–504–1305–9. Sist endret 2008–12–12–85.
- Maida, P. R. (1986). Components of Bowen's family theory and divorce mediation. *Mediation Quarterly*, 12, 51–63.
- McIntosh, J. (2000). Child-inclusive divorce mediation: Report on a qualitative research study. *Mediation Quarterly*, 18, 1, 55–69.
- McIntosh, J. E., Wells, Y. D., Smyth, B. M., & Long, C. M. (2008). Child-focused and child-inclusive divorce mediation: comparative outcomes from a prospective study of postseparation adjustment. *Family Court Review*, 46, 1, 105–124.
- Moore, C. W. (1996). *The mediation process*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Nordhelle, G. (2007). *Mekling II. Sentrale temaer i konflikthåndtering*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Regina, W. (2000). Bowen systems theory and mediation. *Mediation Quarterly*, 18, 2, 111–128.
- Ribe-Anderssen, T. A., Stray, T., & Sandvoll, Y. L. (2007). *Modell for høring av barn*. Familekontoret i Asker og Bærum: Upublisert manuskript.
- Ricci, I. (1980). *Mom's house. Dad's house*. New York: Macmillan.
- Roberts, M. (1990). The essentials of conciliation. I: T. Fisher (red.), *Family conciliation within the UK: Policy and practice* (ss. 89–98). Bristol: Jordans, Family Law.
- Salus, A., & Maruzo, S. (1988). Mediation of child-custody and visitation disputes in a court setting. I: J. Folberg and A. Milne (red.), *Divorce mediation: Theory and practice* (ss. 163–190). New York: Guilford Press.
- Saposnek, D. T. (1998). *Mediating child disputes. A strategic approach*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Saposnek, D. T. (1985). *Mediating child disputes. A systemic guide for family therapist, court counselors, attorneys and judges*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Slaikue, K. (1996). *Push comes to shove: A practical guide to mediating disputes*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Taylor, A. (1981). Toward a comprehensive theory and mediation. *Conciliation Court Review*, 19, 1, 1–12.
- Taylor, A. (1988). A general theory of divorce mediation. I: J. Folberg and A. Milne (red.), *Divorce mediation: Theory and practice* (ss. 61–82). New York: Guilford Press.
- Taylor, A. (2002). Family mediation models and approaches. I: A. Taylor, *The handbook of family dispute resolution. Mediation theory and practice* (ss. 104–182). San Francisco: Jossey-Bass.
- Tjersland, O. A. (1992). *Samlivsbrudd og foreldreskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tjersland, O.A. (1996). Skilsmissemekling: Når historien må skrives på en ny måte. I: S. Reichelt og H. Haavind (red.), *Aktiv psykoterapi. Perspektiver på psykologisk forståelse og behandling* (ss. 169–212). Oslo: Ad Notam.
- Tjersland, O.A. (1998). Strategies in mediation explored and developed during a research project. *Mediation Quarterly*, 15, 105–117.
- Walker, J. M. P., & Timms, N. (1994). *Mediation: The making and remaking of co-operative relationships: An evaluation of the effectiveness of comprehensive mediation*. Newcastle upon Tyne, Relate Centre for Family Studies.
- Walton, L., Oliver, C., & Griffin, C. Walton, L., Oliver, C. et al. (1999). Divorce mediation: The impact of mediation on the psychological well-being of children and parents. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 9, 1, 35–46.
- White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. New York: Norton.
- Wiseman J. M. (1975). Crises theory and the process of divorce. *Social Casework*, 56, 205–212.
- Winslade, J., Monk, G., & Cotter, A. (1998). A narrative approach to the practice of mediation. *Negotiating Journal*, 14, 21–42.
- Winslade, J., & Monk, G. (2001). *Narrative mediation. A new approach to conflict resolution*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Öberg, B., & Öberg, G. (1979). *Nå går jeg!* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.